

Bjarne Andersson

Sociologiens brug af begreberne “holdning” og “værdi”

Tradition eller modernitet i metodeudviklingen

Begrebet “holdning” og de aggregerede værdistrukturer, holdningerne konstituerer, indtager en central rolle i sociologien. Men hvilke teoretiske rødder har holdningsbegrebet, og hvordan kan det udvikles, så brugen af “holdningsmålinger” ikke a priori underkendes som kontekstfrie eller som analytisk set meningsløse.

Vi må endnu en gang tage udgangspunkt i oplysningstiden for at finde frem til de tankemønstre og den videnskabelighed, der danner grundlaget for vores brug af begreberne "holdning" og "værdi" i dagens sociologi.

Oplysningstiden (1700-tallet) var præget af en euforisk tro på "den menneskelige fornuft" som projekt. Et projekt, der skulle bryde de traditioner, tanke-mønstre og vaner, der var overleveret fra slutningen af middelalderen. Inden for den filosofiske fagdisciplin, som sammen med religionen udgjorde juvelerne i det datidige akademiske felt, var det filosofier som Kant, Condorcet, Locke, Hume, Rousseau, Adam Smith og Voltaire, der spillede afgørende roller i projektet. Senere (i begyndelsen af 1800-tallet) udviklede det akademiske felt sig langsomt, og vi fik udskilt nogle af de discipliner, vi i dag kalder moderne. Den del af filosofien, som udviklede sig til det vi betegner "den kontinentale psykologi", havde for en stor dels vedkommende basis i en rationalistisk filosofisk tradition, som havde fokuseret på den menneskelige bevidsthed eller mere snævert på tænkning som menneskelig aktivitet.

Hvad var fokus i denne nye gren af filosofien? Det var i hovedsagen et intellektualistisk baseret forskningsprojekt, der så bevidstheden og tænkningen som et lukket system fyldt med færdigdan-nede enkeltstående repræsentationer, der blev opfattet som statiske, en gang for alle givne¹. Det vi nu kalder tankeprocessen var derimod ikke interessant for denne gren af den psykologiske forsknings-proces. I 1856 blev Wilhelm Maximilian Wundt medicinsk doktorand på et arbejde om "Nerveimpulser i betændte og degenererede organer"². Han kvalificerede sig yderligere i neurofysiologi og blev i 1864 professor i antropologi og medicinsk psykologi i Heidelberg. I 1875

blev han professor i Leipzig, hvor lærestolen blev beskrevet som "filosofi, med naturvidenskabelig orientering". Her grundlagde Wilhelm Wundt det første institut for eksperimentel psykologi. Han stod forskningsmæssigt med to overle-verede dogmer: for det første den allerede nævnte opfattelse af, at den menneskelige tænkning og bevidsthed er statiske størrelser og for det andet, at perception blev opdelt i en "indre" (individuelle mentale repræsentationer) og en "ydre" (sensorisk) komponent. Wundt opponerede mod denne traditions grundlag, fordi den overså den menneskelige bevidstheds sande dynamiske natur. Ifølge hans opfattelse eksisterer permanente mentale strukturer kun som et postulat, og bevidsthedens essentielle kvalitet er funderet i det faktum, at den må opfattes som en proces. Han opfattede repræsen-tationer, holdninger og følelser som fluk-tuerende tilstande produceret af bevidst-hedens strukturerende aktivitet. Wundt mente, at psykologien skulle undersøge erfaringer i relation til et subjekt, i mod-sætning til den naturvidenskabelige ska-belon, hvor de undersøgte uafhængigt af et subjekt. Hans kausalitetsbegreb var differentieret på en sådan måde at, "fy-sisk kausalitet" var lineær i sin struktur, årsag-virkning-baseret, mens "psykisk kausalitet" var hierarkiseret, karakteri-seret ved en intensiv, målorienteret op-mærksomhedsproces³.

Leipzig-institutts eksperimentelle program dannede hurtigt skole. Både i USA og England blev der oprettet lignen-de institutter, hvor forskningsprogram-merne udviklede sig væk fra Wundts fy-siologisk psykologiske basis (hvor test-situationen bestod i at få forsøgsperso-nerne til at skelne vægte af forskellig masse, linier af forskellig længde etc.), og efterhånden inkorporerede sproglige stimuli (som supplement til de rent fysi-ske som Wundt holdt sig til). Her skiltes

vandene. Wundts opfattelse af, at en egentlig udspørgen af testpersoner kun ville forplumre deres selvindsigt eller selv-observation, blev angrebet og udvandet⁴. Denne kritik blev bl.a. fremført af en af Wundts elever, Oswald Külpe, som forsvarede det standpunkt, at tænkning både havde en selvstændig mening og var reguleret af selvstændige love. Külpe havde ingen betænkelighed ved at arbejde med sproglige stimuli og anså ikke individets viden om "sig selv" som bragt i fare via disse stimuli. En anden af Wundts elever, James McKeen Cattell blev i 1886 den første amerikaner, der fik en tysk doktorgrad hos Wundt (måling af reaktionstider). Cattell blev senere ansat på St. Johns College, Cambridge, hvor han indarbejdede Francis Galtons tentative "mentale test" i sin målingsteori⁵. Cattell vendte tilbage til USA og blev senere opfattet som en af de (eller den) første, der havde udvidet psykofysikernes metode til at omfatte andet end simple sensoriske værdier og altså åbnet vejen for de moderne holdningsmålinger. En tredje af Wundts elever, englænderen Charles Edward Spearman, udviklede også hans ideer i en mere målingsorienteret retning. Han udviklede det man kaldte "faktor-teorien" for den menneskelige tænkning. Han postulerede, at der fandtes en underliggende funktion for al intellektuel aktivitet og en anden funktion specifik for den faktuelle opgave – samt selvfølgelig fejlkilder. Spearmans arbejdede med begrebet "General Intelligence", og hans forskningspolitiske målsætning var omfattende. Det fremgår klart af hans 1904-artikel⁶, at forventningerne til denne nye gren af den eksperimentelle psykologi var skruet kraftigt i vejret. En af de forskere, som Spearman inspirerede i USA, var Louis Leon Thurstone (som vi vil vende tilbage til). Han tillempede Spearmans faktoranalyse til de nye beregningsmetoder og udviklede

Bjarne Andersson
Mag.scient.soc.,
lektor, forsknings-
bibliotekar ved
Roskilde Universi-
tetsbibliotek.
E-mail:
basso@ruc.dk

nye psykofysiske teorier specielt med henblik på måling af "holdninger". Hans initiativer blev opfattet som banebrydende i forsøget på at etablere psykologien som "en kvantitativ rationel videnskab".

I USA var der igennem 1920-erne og 1930-erne en stigende interesse for at undersøge, måle og teoretisere omkring "attitudes" eller "holdninger". Dette diffuse begreb var på ingen måde så relativt uskyldigt, som vi opfatter det i dag. Godt nok er begrebet temmelig behæftet med ideologisk fernis og lider under forskellige teoretiske forudsætninger, hvis problematiske natur vi kommer tilbage til, men vi opfatter holdninger som et almindeligt samfundsvidenskabeligt og psykologisk begreb. Sådant forholdt det sig langt fra dengang⁷. Begrebet var kommet "op i tiden" omkring århundredeskiftet specielt inden for biologien og den fysiologiske psykologi, der begge havde konsolideret sig som videnskabsgrene med et relevant og slagkraftigt begrebsapparat for så vidt det gjaldt forklaring af menneskelig adfærd. Psykologiens generelle behavioristiske drejning skabte en del problemer for indoptagelsen af holdningsbegrebet. I den generelle psykologi arbejdede man med begrebet "habit" eller "vane" som elementet, der skulle

forklare den menneskelige adfærd. Den eksperimentelle psykologi bevægede sig for første verdenskrig og i mellemkrigsperioden hen mod en position, der i stigende grad fjernede sig fra den behavioristiske. Holdningsbegrebet blev frem for alt bredt ud, så det repræsenterede den bredest mulige mentale tilstand, indeholdende de bevidste og refleksive sider af menneskelig tænkning. I denne periode befandt sociologien sig (i modsætning til psykologien) i bunden af det akademiske hierarki og på vej opad, og sociologerne havde brug for at inkorporere begrebet i deres teoridannelse, dels fordi det var nyt, og dels fordi det så tydeligt kunne blive et vigtigt våben i kampen om tildeling af forskningsressourcer. Sociologernes strategi blev kort sagt: exit behavioristernes "vane" og anbefaling af refleksive, tankebærende elementer i holdningsbegrebet, så sociologerne kunne reklamere med, at de havde nøglen til forståelse (og forudsigelse) af menneskelig adfærd. Dette havde så den afsmittende effekt, at holdninger blev et meget centralt element i tidens (og stedets) sociologiske forskning⁸. Den her beskrevne udvikling blev kraftigt styrket af de tendenser, der både for psykologien og sociologien gjorde anvendelsen af teoretisk statistik til et mantra (succeskriterium) for "den moderne videnskab". Georg Lundberg diskuterede i 1946 i sin pamflet *Can Science Save Us?* nødvendigheden af en "natural science of society", og han erklærede: "det bedste håb for menneskeheden i dens nuværende samfundsmæssigt set vanskelige situation består i en type af socialvidenskab, som er fuldstændig sammenlignelig med naturvidenskaberne". Hvis ikke sociologien kunne leve op til dette krav, var det hans faste overbevisning, at al undervisning og samfundsvidenskabelig forskning alene ville reproducere tidligere tiders fordomme og fejl⁹.

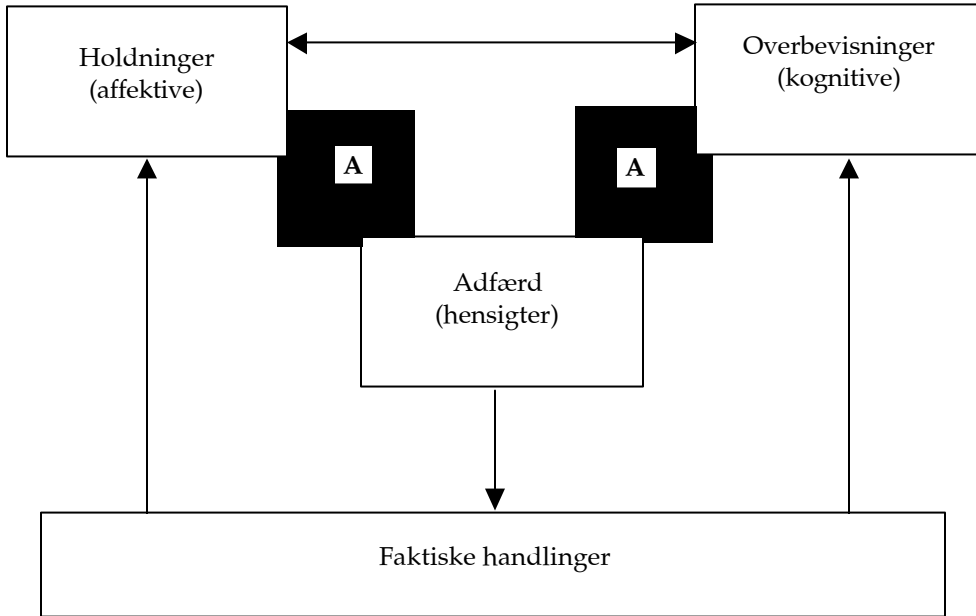
Begrebsafklaring

Som det efterhånden fremgår, så dækker selve begrebet "attitudes" eller "holdninger" over flere begrebssæt udviklet inden for forskellige faglige discipliner. En autoritativ definition¹⁰ lyder:

Begrebet "holdning" refererer til en hypotetisk konstruktion: en prædisposition til at vurdere et objekt på en gunstig eller ikke gunstig måde. Denne prædisposition kan ikke observeres direkte og må udledes fra individets respons på holdningens objekt. Denne respons kan på den ene side spænde fra åbenlys adfærd (som at nærme eller fjerne sig fra objektet) og eksplicitte sproglige udsagn til på den anden side skjulte reaktioner, som kan undgå individets opmærksomhed (som ganske minimale ændringer i ansigtsudtryk).

Vores næste skridt på vejen til en større afklaring af, hvad "holdninger" er for en størrelse i samfundsvidenskaberne (vi kan med god samvittighed medtage både psykologien og sociologien her), bliver et forsøg på dels at afgrænse og dels at relatere de begreber, vi indtil nu har behandlet, til hinanden. "Holdning" har en stærk binding til individet, som vi så ovenfor, men megen af den forskning, der beskæftiger sig med holdninger, ønsker at analysere aggregerede variabler eller makrosammenhænge; hvad vil danskeres holdning være til givne politiske tiltag, hvilke faggrupper vil støtte resp. modarbejde etnisk integration på arbejdsmarkedet etc.¹¹. Vi har altså en situation, der nogenlunde kan summeres sådan: hvordan analyserer vi holdninger på dels et mikro- og dels et makroniveau, og hvordan behandler vi de mulige fejlkilder, der kan opstå på begge niveauer og i generaliseringsprocessen fra mikro-

Figur 1.

til makroniveau.

Lad os starte med et forsøg på at specificere de teoretiske elementer, der indgår i og udgør begrebskomplekset "holdning".

Figur 1. summerer kort, hvilke relationer vi indtil videre kan sige indgår i vores behandling af "holdning". Individets kognitive struktur er koblet i en gensidig relation med dets holdninger. Begge disse strukturer påvirker det vi kan kalde individets "adfærdshensigt", som igen står i et relationelt forhold til individets faktiske (iagttagbare) handlinger. I deres konkrete, udøvede form må vi antage, at disse handlinger virker tilbage på komplekset af overbevisninger og holdninger. Disse processer kan kun betragtes som ideelle, og senere i artiklen vil vi uddybe relationen mellem holdninger og værdistrukturer. I den virkelige virkelighed vil processerne "A" foregå i et socialt rum, hvor individets indstilling til eller moralske vurdering af konsekvenserne af en given handling spiller

en rolle. Visse (normative) vurderinger af andre individers eller sociale institutioners reaktioner vil også spille en rolle. Flere empiriske undersøgelser finder en generel "usual good" korrelation mellem adfærdshensigt og faktisk handling, men vi vil senere se kritisk på denne generalisering.

På dette abstraktionsniveau er der sådan set ikke de store problemer set i et samfundsvidenskabeligt perspektiv bortset fra at det ville forekomme relevant at udvide analysen til også at omfatte krydsfeltet mellem individuel og social identitet inklusive disses holdningselementer. Der går en tydelig tradition fra Wundts standpunkt om at den sociale identitet "forudsætter reciprok handling af mange individer" til Emile Durkheims konstruktion af en videnssociologi i 1880-erne og i 1890-erne, som netop fokuserede på hvordan samfundsmæssige processer skaber kollektive overbevisninger eller holdninger og altså netop ikke er en socialpsykologi, der beskæfti-

ger sig med, hvordan individer kommer til at have individuelle holdninger¹². Hvis vi lader denne diskussion om "social identitet" over for "gruppens psykologi" hvile og derimod ser på de konkrete relationer i den ovenstående figur, så træder visse problematiske forhold frem, specielt når vi anskuer dem fra en sociologisk metodesynsvinkel.

Hvad bruger vi holdninger til og kan vi måle dem?

Lad os ridse nogle forudsætninger op uden i første omgang at koble dem sammen. Det allerførste spørgsmål er: hvorfor har vi holdninger (og senere hvordan har vi dem). Noget af svaret giver sig selv, hvis vi vender tilbage til definitionen i starten på begrebsafklaringsafsnittet; det har vi for at kunne evaluere vores omgivelser (ultimativt for at kunne overleve). Vi lærer os at have bestemte holdninger gennem evalueringen af forskellige processer eller objekter i vores omverden. Denne livslange indlæring giver jo en umiddelbar fornemmelse af, at den holdning, "jeg" lærer, ikke eller sjældent er den samme som den, "du" lærer, selv om "vi" for nemheds skyld vælger at kalde den det samme. Basalt giver holdninger mulighed for en hurtig skelnen mellem godt og skidt, mellem acceptabelt og uacceptabelt i kendte såvel som ukendte situationer og skaffer os dermed et handlingsberedskab, der kan være afgørende for, om vi overlever socialt, parforholdsmæssigt, fysisk mm.¹³.

Vores holdninger er som regel organiseret i større strukturer (selv om det er spørgsmålet om hvordan og hvem, der tilvejebringer disse større strukturer) som vi kan kalde værdistrukturer eller blot værdier¹⁴. I diskussionen om den danske del af den europæiske værdimålingsundersøgelse defineres værdistrukturer af Peter Gundelach som "værdi er en stabil indre tilstand, som er en form for

handlingsberedskab i en række situationer – hvad kan man gøre med god samvittighed, og hvad kan man gøre med dårlig samvittighed", mens Ole Thyssen opfatter dem som "værdi er nogle krav til en løsning, grundlæggende en forskel mellem noget, der er acceptabelt, og noget der er uacceptabelt"¹⁵.

Med dette (næsten enslydende) udgangspunkt vil vores næste skridt i en afklaring gå i retning af at afdække, hvordan holdningsmålinger som udtryk for handlingsintentioner (og dermed faktuelle handlinger) kan analyseres. Her opstår et dilemma, når vi på den ene side iagttager en stærk regularitet i givne sociale holdninger, som vi f.eks. ser det i den Europæiske Værdiundersøgelse (EVS). Her ser vi, at "holdninger" til husarbejde, ægteskabets indhold, de farlige ting i tilværelsen ikke har ændret sig nævneværdigt i de seneste 20 år. På den anden side ved vi (baseret på "egne erfaringer" i de samme 20 år), at moderniteten tilsiger at "alt flyder": normer bruges, når det passer ind i den konkrete situation, holdningskomplekser eller værdistrukturer gradbøjes i konfliktsituationer (kald det civil ulydighed eller mod-kultur) osv. Foruden dette dilemma står vi over for et andet, nemlig skismaet mellem samfundsstrukturernes regulerende kraft og individets konkrete handlinger. Samfundsstrukturer er for det meste meget langsomt flydende strukturer. De ændrer sig kun hurtigt i ekstreme situationer som (natur)katastrofer, krigshandlinger etc., hvori mod individers konkrete handlinger er af en mere flygtig natur, bevægelige og omskiftelige over en relativ kort tidsperiode. Samtidigt er det en (bl.a. sociologisk) kendsgerning, at "den socialiserede krop" dvs. individet, er en inkarneret form af den samfundsmæssige struktur. Pierre Bourdieu påpeger, at en refleksion over denne dualitet er helt central for en vellykket sociologisk analyse.

Hans habitus-begreb er et forsøg på at fastholde analysen i denne dualitet, men hvordan tackler vi den tilsyneladende stabilitet i individers holdningskomplekser eller værdistrukturer over for de (igen tilsyneladende) voldsomme forandringer i de økonomiske, politiske og sociale samfundsstrukturer i de samme tidsrum? Er der tale om en forsinket effekt i stil med Ogburns "cultural lag"-teori¹⁶, hvor samfundsmæssige strukturelle forandringer er lang tid om at bundfælde sig i individer, eller er der tale om banale målingsmetodiske problemer, når vi interviewer individer om deres "holdninger" til dette og hint. Behøver vi en komplementær metode for at kunne spørge individer om de individuelle manifestationer af den sociale struktur. Bourdieu beskriver vores undersøgelsesfelt som en proces, hvor habitus på samme tid a) er et produkt af de konkrete samfundsmæssige strukturer og b) er praksisproducerende og c) producerer nye samfundsmæssige strukturer (via handling). Her ser vi kimen til en komplementær sociologisk metode for holdningsanalyserne: for det første er det nødvendigt at beskrive (måle?) de samfundsmæssige strukturers individuelle fremtrædelsesformer, dernæst er det nødvendigt at beskrive (måle?) de praksis'er individer etablerer på basis af disse fremtrædelsesformer, og endelig er det nødvendigt at forudse (beskrive?) de ændrede samfundsmæssige strukturer, der vil udvikle sig fra praksis. En sådan form for sociologisk analyse sammenstiller flere traditionelt opfattet forskellige metoder: makrosociologisk samfundsbeskrivelse, interview, holdningsmåling og fremtidsforskning.

I Bourdieus sociologi er habitus en dybt rodfæstet kulturel grammatik for handling og kan ses som et medierende begreb mellem praksis og struktur. Hans felt-begreb definerer de sociale rammers

struktur, hvori habitus opererer. Hvis vi prøver at skitsere denne model for den traditionelle forskningsmæssige situation under det vi bredt kalder holdningsmålinger, så kan vi sige: når individer (agenter) svarer på spørgsmål (designet til formålet), så anskuer de spørgsmålene gennem en optik, der hovedsagelig relaterer sig til spørgsmålenes placering i konflikten mellem det økonomiske og det kulturelle felt og samtidigt til spørgsmålenes "emne" eller specifikke felt. Forudsat at vi har konstrueret et sæt spørgsmål, der nogenlunde dækker disse felter, så kan vi præsentere vores interviewpersoner for dem. Den enkelte interviewperson (agent) vurderer spørgsmålene i sin habitus, der er afledt eller udviklet via socialiseringens klassespecifikke erfaring (i familien eller i andre centrale persongrupper) og således indeholder et stærkt konserverende, reproducerende element. Spørgsmålet bliver: hvilket felt anskuer den konkrete agent spørgsmålet fra? Bourdieu understreger, at handlinger teoretisk set indebærer usikkerhed eller må tænkes i sandsynligheder: "Aktører følger ikke blindt regler eller adlyder normpåbud, men er strategiske improvisatorer som reagerer karaktermæssigt på mulighederne og begrænsningerne, der opstår i forskellige situationer"¹⁷.

Hvis vi altså insisterer på at måle holdninger, så må vi starte forfra: det er sandsynligvis nødvendigt at formulere flere sæt spørgsmål, ét sæt for hvert af de felter vi formoder er i spil. Analyseteknikker der kan takle denne type data, er udviklet, men deres resultater stiller ofte lige så mange spørgsmål som de besvarer, (hvilket i det lange løb sikkert er en udmærket situation, hvor der åbnes mulighed for dybere indsigt i samspillet mellem de mange variabler). Bl.a. har Ottar Hellevik, Michael Greenacre og Pierre Bourdieu benyttet analyseformer, der under en samlebetegnelse kan kaldes kor-

respon danceanalyse¹⁸. Disse analyseformer forsøger tilnærmelsesvis at give "grafiske" udtryk for sammenhænge mellem tre eller flere multivariate variable. Hermed er relationen holdning – handling selvklart ikke afklaret, men vi forsøger at uddybe den lidt senere.

Dåbsproceduren

Et andet spørgsmål drejer sig om, hvad man måler – det vi kalder dåbsproblemet. De målingsteknikker, vi hovedsagelig har beskrevet i starten af artiklen, opererede alle i princippet med to skalaer: én skala for den fysiske stimulus' størrelse (en lines længde, et objekts masse (vægt) etc.) og én anden skala, der konstitueres af det psykologisk kontinuum af oplevede stimulusdifferencer (hvor meget længere skal en given linie være for at opleves længere end en given anden linie osv.). Denne form for måling har naturvidenskabernes pondus og forudsætninger, og det målte er en relativ velafgrænset størrelse (f.eks. som ovenfor hvor vi kan kalde den "niveauet af en oplevet individrelateret skelne-kapacitet"). Den form for måling, vi nu bevæger os ind i, er af en noget anden art på trods af, at forskellige positivistiske traditioner fastholder at forskellen er minimal eller ikke eksisterende¹⁹. Hvis vi ser bort fra de mest bevidstløse målingsforsøg hvor "ja-nej-ved ikke" typologien smøres jævnt ud over et tilfældigt antal spørgsmål af tvivlsom karakter, så er det jo netop "den bagvedliggende dimension" eller "holdningens teoretiske dimension" vi er ude efter at måle og kortlægge. Kan vi måle individers grad af racisme, homofobi, omstillingsparathed eller deres politiske (parlamentariske) tilhørsforhold? Vi må give operationalisterne den indrømmelse, at i det ideelle tilfælde, hvor vi får skruet et antal perfekte spørgsmål sammen, så vil vores måling faktisk sige noget om de enkelte in-

divider, der svarer på spørgsmålene – men himlen når sjældent ned på jorden, så hvad skal der til for at vi kan nærme os den ideelle situation?

Som før sagt antager de fleste samfundsforskere, der beskæftiger sig med holdninger, at de ydre, iagttagbare dimensioner har en relation til en indre, underliggende variabel. Denne besnærende enkle formulering dækker over megen tænders gnissel helt tilbage fra holdningsmålingens start. I Peter Gundelachs undersøgelse spørger man feks. om hvilke mennesker du ikke ville bryde dig om flyttede ind som dine naboer. Det kunne være højreorienterede, venstreorienterede, hinduer, muslimer, kriminelle, homoseksuelle for blot at nævne et lille udsnit af de muligheder, svarpersonerne bliver stillet overfor. Når man har lagt besvarelsenerne sammen, hvad er det så man har "målt"? Er det et racisme-tal, eller er det et tal for social viden (hvor dan er og hvad står homoseksuelle for, hvad er hinduisme etc.), eller er det et tal for graden af projektion af egne kvaliteter (muslimer vil helst bo sammen med muslimer, venstreorienterede med venstreorienterede ...). Hvis man vælger at kalde måltallet et racisme-index, så har man netop "døbt barnet", og man kan kun håbe på, at det vil leve op til navnet. Jo flere overvejelser af ontologisk og spørgeteknisk art man har gjort sig på forhånd, jo større er chancen for at det sker, men det er vigtigt at understrege betydningen af, at man tilstræber endimensionalitet for den underliggende variabel. De første forsøg på at etablere en egentlig målingsteknik er beskrevet ovenfor. I perioden 1920 til 1940 blev disse teknikker raffineret, og forskellige forskere forsøgte at udstikke teoretisk holdbare retningslinier for konstruktion af grupper af spørgsmål, som kunne siges at "måle" givne holdninger. Vi vil kort nævne nogle af de vigtigste: Guttman's

skalogramanalyse, Parvise sammenligninger (Thurstone) samt Stokastiske modeller for spørgeskemaanalyse (Rasch)²⁰.

Holdning – handling

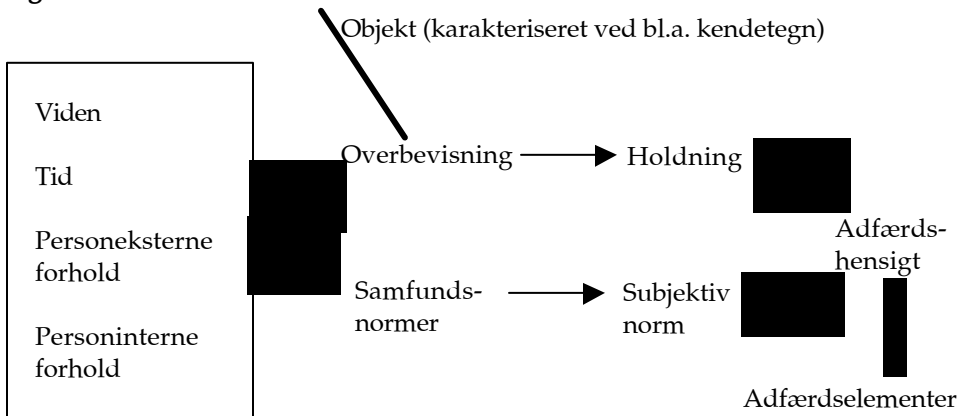
Det tredje spørgsmål sætter fokus på relationen holdning – handling. Dette punkt er mange sociologiske analysers "sine qua non": hvis ikke holdninger udtrykker et handlingspotentiale, hvorfor så overhovedet interessere sig for dem – sandt nok.

For at komme lidt tættere på en analyse af denne relation kan det være nødvendigt at udbygge eller forfine definitionen på holdninger, som vi bragte i begrebsafklaringsafsnittet²¹. Første analyseelement er overbevisninger (tro) om noget (et objekt). Disse overbevisninger danner basis for etablering af holdninger til objektet. Når en person danner en overbevisning/tro om et objekt, så "får" vedkommende automatisk og simultant en eller flere holdninger (det andet element) til dette objekt. Hver overbevisning knytter nogle attributter (kendetegn) til objektet. Personens holdning til objektet er en funktion af vedkommendes subjektive vurdering af disse attributter. Det tredje element er personens adfærdshensigter²². Disse er defineret som personens placering på en subjektiv sandsynlig-

hedsdimension, som igen er en funktion af relationen mellem personen og en given handling. Adfærdshensigter er altså den subjektive sandsynlighed for, at den givne person vil udføre den givne handling. Den sociologiske metodelitteratur giver ifølge Fishbein & Ajzen ikke belæg for en klar og utvetydig relation mellem overbevisning og adfærdshensigt. For at omgå denne manglende relation, så kan adfærdshensigter forstås bredere og ses som indeholdende fire elementer: 1) adfærden, 2) målobjektet som adfærden er rettet imod, 3) situationen som adfærden foregår i og 4) tiden hvori adfærden udføres. "Adfærdshensigt" kan være relateret til "handlingsprincip", men i meget ringe grad til "en konkret handling". Vi står altså tilbage med et abstrakt begreb og ikke et konkret, målbart handlingsmønster.

Hvad er så egentlig fidusen ved at insistere på en måling af elementerne i procesforløbet skitseret i fig. 2 (overbevisning – holdning – adfærdshensigt)? Er det forudsigelsen af en given handling, der er den centrale drivkraft? Eller er det forståelsen af, hvad der motiverer en given handling? Foregår den teoretiske diskussion kun "i processen" eller inddrages relationer "udenfor"? Vi har forsøgt at skitsere visse (men langt fra alle) elemen-

Figur 2.

ter, der med rimelighed skal inddrages i det komplekse, som Bourdieu kalder habitus eller samlingen af tilbøjeligheder til handling der er aktive i den enkelte sociale agent²³. Lad os tage et par eksempler på, hvordan analysearbejdet konkret udmøntes. Eksemplerne viser faldgruberne og specificerer visse af de sociologiske variable der er nødvendige at medanalysere for at afværge en fiasko:

Eksempel 1: Vauxhall-undersøgelsen²⁴. I 1966 offentliggjorde John H. Goldthorpe en undersøgelse af samlebåndsarbejderes holdninger til arbejdsindhold, arbejdsfællesskab og virksomhed. Undersøgelsen blev foretaget på Vauxhall Motors Luton-fabrik og omfattede 100 gifte samlebåndsarbejdere i alderen 21-46 år bosat i selve Luton. Goldthorpe forsøgte med sin undersøgelse at kvalificere og kritisere de mange undersøgelser der var blevet foretaget i begyndelsen af 1960-erne i både USA og England af arbejdsforhold og arbejderbevidsthed inden for bilindustrien. Hovedparten af disse tidlige undersøgelser så automatiseringen af produktionen (specielt i bilindustrien) som en proces, der på længere sigt ville ødelægge og dequalificere den arbejdskraft, der var involveret. Goldthorpe kritiserer eksplicit to forhold: 1) "at den teknologiske udvikling på fabrikkerne har fået en for dominerende rolle som determinerende forklaringsvariabel af arbejderne holdninger til og adfærd i selve arbejdssituationen" og 2) "at de undersøgte (bil)arbejdere ikke er blevet spurgt om deres holdning til generelt at være ansat i en stærkt industrialiseret produktion, med andre ord deres egen definition af deres arbejdssituation".

Goldthorpe konkluderer, at sociologer er forpligtet til at bringe deres analyser ud over "the factory gates", dvs. at de må undgå fristelsen til at begrebsliggøre det sociale liv i en virksomhed udelukkende ved hjælp af virksomhedsinterne

begreber. Videre konkluderer han, at hovedparten af arbejderne i realiteten definerede deres arbejde instrumentelt. De (74%) opfattede lønnen som hovedgrunden til, at de forblev ved samlebåndsarbejdet; den gav dem mulighed for at opretholde en given relativ høj levestandard (godt nok på bekostning af arbejdsmiljøproblemer og et højt arbejdspress). Den fremmedgørelse, som de tidligere undersøgelser af bilarbejdere beskrev, ser Goldthorpe på basis af sin egen undersøgelse klart ikke kun kan skyldes forhold ved den teknologiske produktionsorganisering, men i lige så høj grad skyldes generelle samfundsforhold, "som genererer deres enorme stræben efter økonomisk fremgang og deres manglende hensyn til de omkostninger dette medfører gennem forringelser af deres arbejdsliv". På basis af den "instrumentelle holdning", som Goldthorpe fandt, konkluderede han: "...at disse mænd ikke ville kræve meget mere i deres ansættelse, forudsat at deres økonomiske forventninger blev honoreret". På trods af at Goldthorpe her har nøglen til en tidstro analyse, så undlader han at bruge den. I stedet fører han sin analyse videre i en projektion af den øjeblikkelige, givne situation: på basis af deres instrumentelle indstilling til arbejdet (som de så at sige bringer med ind i deres nuværende job), så vil hovedparten af arbejderne se deres relation til Vauxhall Motors som generel positiv. Set fra vores synspunkt virker hans grundlæggende kritik helt relevant, men Goldthorpe bruger ikke de eksterne variabler, han selv nævner i sine konklusioner (han forbliver så at sige "indenfor fabriksporten"). Robin Blackburn skriver:

Næppe en måned efter udgivelsen af Goldthorpe's resultater, den 17. og 18. oktober 1966, udbrod der åbent oprør blandt automobilar-

bejderne i Luton. De arbejdere som Goldthorpe karakteriserede som "havende ringe tendens til at opfatte deres arbejdsgiverrelation i fundamentalt "modsat-rettede termer"" iværksatte en strejke, som blev refereret på forsiden af *The Times*: To tusinde arbejdere strømmede ud af fabriksportene og forsøgte at storme administrationsbygningerne...

De eksterne variable, der "kommer på tværs" af Goldthorpes analyse, er mindst tre: a) ændret nationaløkonomisk politik, b) øget konkurrence i bilindustrien og c) forsøg på profitmaksimering fra Vauxhall's side (dvs. General Motors i USA). Vi kan se, at der under den instrumentelle holdning "lønnen er det vigtigste" ligger en generel følelse af fjendskab over for ledelsen, som kan effektueres ved oplysninger om ledelsens forsøg på at snyde de ansatte i det "kontraktforhold", der kan opfattes som "opskruet, monotont arbejde betales med en relativ god løn"²⁵.

Eksempel 2: Margaret Mead og de to samoanske piger. Da Margaret Mead i 1922 besluttede sig til at følge kurser i antropologi hos Franz Boas og hans undervisningsassistent Ruth Benedict ved Barnard College, blev hun mødt af en lille gruppe antropologer der kæmpede for deres faglige overlevelse. Franz Boas var marginaliseret dels på grund af sin tyske oprindelse og dels på grund af sin markante pacifisme under I. verdenskrig. Til gengæld havde han en sag²⁶:

Når vi taler om barndommens og ungdommens vanskeligheder, tænker vi på dem som uafvendelige tilpasningsfaser, som alle må gå igennem. Hele den psykoanalytiske tilgang er i det store og hele baseret på denne fordom. Antro-

pologerne rejser tvivl om denne forståelse, men indtil nu har meget få gjort sig den ulejlighed at skaffe indsigt i disse problemer... meget af det vi tilskriver den menneskelige natur er intet andet end en reaktion på de begrænsninger, vores civilisation underkaster os.

Han var ekstremt opsat på at få empiriske resultater, der kunne sandsynliggøre, at hans kultur-tese var korrekt og dermed mane de biologistiske tendenser i mange antropologiske teori i jorden. Margaret Mead skaffede ham disse resultater, men hendes feltstudie fra Samoa har siden været debatteret, kritiseret og karakteriseret som diletantisk, overfladisk, men også forsvaret og retfærdiggjort. Ikke desto mindre giver interviewet i 1987 med den ene af de to unge piger fra høvdingekasten, som var Mead's centrale svarpersoner med hensyn til kønspolitikken i det samoanske samfund²⁷, visse fingerpeg om, at den faktiske præ-ægteskabelige adfærd ikke var så fri og uproblematisk, som Mead lader os forstå i sin bog *Coming of age in Samoa*. Vi oplever en form for synkron ønsketænkning fra Mead og de unge piger som serverer en "drille-løgnhistorie" om holdninger og faktisk adfærd, der skulle afspejle en afslappet, mere "sund" seksualindstilling end den de industrielle samfund (frem for alt USA) var belemret med. Måske var de primitive mere seksuelt civiliserede – måske var de det ikke. Margaret Meads feltstudier og forskning giver set i bakspejlet ikke et klart og overbevisende svar²⁸.

Ser vi lidt overordnet på disse to eksempler, så trænger behovet sig på for at etablere en sociologisk forståelse, der kan afklare, at "udsagn x" beskriver eller er en dimension i "holdning z" og dermed tentativt bestemmer "adfærd y". Fishbein & Ajzen påpeger, at det gennem ana-

lyser af konkrete eksperimentelle undersøgelser viser sig, at "ikke alle handlinger over for et givet objekt er relateret til holdningen over for dette objekt", og at "multiple-handlings-kriterier baseret på en relevant udvælgelse af specifikke handlinger repræsenterer et holdningsmål og vil samtidigt være højt korreleret med andre mål for den samme holdning". Det bliver altså svært at forudsige specifikke handlinger på basis af traditionelle holdningsmål, men vi kan selvfølgelig spørge en given person om han/hun agter at udføre en given (enkeltstående) handling (som at stemme på Venstre i morgen eller ved næste folketingsvalg). Mindst fire faktorer kan tænkes at bestemme svaret: a) graden af korrespondance mellem hensigtens og adfærdens specificitet, b) hensigtens stabilitet (meget fremtidige og dermed meget hypotetiske handlinger har stor usikkerhed), c) graden af personens viljesmæssige kontrol over udførelsen af hensigten (dvs. den konkrete handling) og d) personens vaner. Fishbein & Ajzen er fortrøstningsfulde:

Da en stor del af den menneskelige adfærd er viljesbestemt, så kan den for det meste forudsiges ret nøjagtigt via relevante mål for individers adfærdshensigt. To forudsætninger må være opfyldt for at opnå en høj korrelation mellem hensigt og adfærd. For det første skal hensigten måles på samme niveau som adfærdskriteriet, og for det andet må målet afspejle individets hensigt på det tidspunkt han/hun udfører adfærd. Adfærdshensigten måles hyppigt nogen tid før handlingen faktisk udføres og mellemkommende hændelser kan derfor ændre adfærdshensigten og dermed reducere relationen mellem hensigt og adfærd. Forudsigelse af adfærd

kan kvalificeres ved at medanalysere disse mellemkommende hændelser.

De mener, at det sædvanligvis ikke vil være noget problem at finde hensigtsmål, der korrelerer højt med den relaterede adfærd. Kan vi så også være fortrøstningsfulde? Desværre er den sociologiske fantasi fejlslagne intuition hyppigere reglen end undtagelsen. Forudsigelse af en persons handlinger er ikke det samme som at forstå den samme handling. Forudsigelsen kræver "blot" et relevant mål for personens hensigt. Forklaringen kræver en dybere analyse af de faktorer, der bestemmer personens hensigt. Vi står altså i en situation, der meget ligner den sociologer befinder sig i, når de udarbejder prognoser af mere makro-teoretisk karakter. For den sags skyld også en situation som fremtidsforskere befinder sig i. Hvornår er analysen dækket tilstrækkeligt ind, for så vidt det drejer sig om personrelaterede variable, og hvornår er den dækket ind, for så vidt det drejer sig om samfundsmæssige forhold i bred forstand. Sociologer vælger som regel begge strategier, hvilket ikke gør arbejdet lettere.

Afslutning

Som Peter Gundelach udtrykker det i det citerede radiointerview, så ser det ud til, at holdningsmålinger og værdidiskussioner metodisk set behøver en "tredje vej". Hvis værdistrukturer erkendes intuitivt i den verden vi befinder os i, uden andet teoretisk grundlag end en vis portion sociologisk fantasi, så må grundlaget for undersøgelser, der arbejder med operationalisering af holdninger (som den europæiske værdiundersøgelse), inkorporeres i den sociologiske fantasi. Skismaet mellem en traditionalistisk og en postmodernistisk fortolkningsramme er ikke kun et spørgsmål om praktiske

metodeproblemer, men snarere et spørgsmål om den sociologiske teoris fleksibilitet, forstået som dels en kapacitet til at fantasere om den sociale realitet og dels en kapacitet til at udvikle dynamiske operationaliseringer, der griber denne realitet.

Noter

1. Disse repræsentationer, der blev aktivt billedliggjort for lettere at kunne (gen)findes og undersøges, havde en gammel tradition helt tilbage til de romerske filosoffer og havde givet anledning til mange af de metoder af mnemoteknisk karakter, der skulle støtte hukommelse og bevidsthed. De havde helt op til 16-1700-tallet stor udbredelse, if. Yates 1966.

2. Se Smelser & Baltes 2001, vol. 24, p. 1664ff.

3. Se Rappard 1980 p.236ff. I midten af 1880-erne fik Wundts laboratorium besøg af en af sociologiens fædre, Durkheim. Han var begejstret for Wundts analytiske arbejde, og hans antropologisk funderede etik inspirerede Durkheim i hans overvejelser omkring samfundsskabt moral og samfundets koherens (se Jones 1999 p.119ff & 209ff).

4. "Introspektion" eller "selvobservation af mentale tilstande" har spillet en central rolle for den eksperimentelle psykologis udvikling omkring det tyvende århundredes første årtier. De tre mest markante positioner var: 1) mennesket kan ikke observere sin egen mentale tilstand uden at ændre den, 2) den observerende og det observerede skal holdes skarpt adskilt, hvilket ikke er muligt ved individets introspektion, 3) introspektion findes ikke, processen er rettelig "retrospektion" dvs. observation af erindringer om fortidige mentale tilstande.

5. Se Kazdin 2000, vol.2, p.52ff.

6. Se Spearman 1904 p.205.

7. Gennemgangen her baserer sig på Andersson & Dabrowski 1996 s.186ff.

8. Denne gennemgang baserer sig på Camic 1986 samt Camic & Xie 1994. Camic's historiske gennemgang er ikke antastet efter publiceringen af hans 1986-artikel.

9. Se Lundberg 1961 p.8.

10. Se Smelser & Baltes 2001, vol.1, p.905.

11. På dansk er der en dobbeltydighed omkring begrebet "holdning", der både anvendes som beskrivende fænomener på det individuelle mentale plan og som betegnende de konkrete sociale udtryk, disse mentale tilstande kan få. På engelsk er distinktionen tydeligere, hvor "attitude" anvendes i det første tilfælde og "opinion" i det sidste. En (uheldig) dansk brug af "mening", "meningsmåling" i det sidste tilfælde er et forsøg på at imødekomme problemerne omkring denne dobbeltydighed.

12. Denne forskningstradition kan føres endnu videre til LeBons *The Crowd* og H. G. Meads symbolske interaktionisme. Gennemgangen her baserer sig på Hogg, 2000, p.81ff.

13. Ole Thyssen siger, at "værdier er inkorporeret i kroppen og vi får dermed en kolossal tempogevinst når vi skal agere i hverdagen", se Rahbeck & Bredsdorff 2002.

14. Der er etableret et fælles europæisk forskningsprogram til undersøgelse af disse værdistrukturer, The European Value Study (EVS) som er en del af et verdensomspændende værdimålingssamarbejde (WVS). Det europæiske og danske initiativ kan ses beskrevet på <http://www.europeanvalues.nl/> og <http://www.sociology.ku.dk/vaerdi/ddvhome.html> samt i Gundelach 2002.

15. Op.cit. note 13. Nyere danske forsøg på at præcisere begrebet "holdning" gøres af bl.a. Olsen 2000 spec. Kap. 1-2 og Togeby 2004 s. 26ff. og 278ff. Lise Togeby arbejder dog i en løs politologisk ramme, hvor bastante gennemsnitsbetragtninger korrupperer generaliseringerne.

16. Ogburn 1964, p.91. Bourdieu anvender begrebet "hysteresis effekt" om denne strukturelle forsinkelse. Oprindeligt en betegnelse for at magnetiske virkninger halter bagud for deres grunde.

17. Se Swartz 1997, p.100.

18. For en begrebslig gennemgang se Høyen 2004, s. 92ff.

19. Operationalismen (som variant af empirismen) fremhæver, at begreber konstitueres videnskabeligt via måling. For en "tredie vej" mellem empiristisk operationalisme og naivistisk metodologisk realisme se Williams 2003 eller Wainwright & Forbes 2000.

20. En kort, samlet oversigt over disse målingsmetoder gives i Svalastoga 1972. En generel gennemgang af problemer og styrker ved forskellige kvantitative undersøgelsestyper findes i Hansen & Andersen 2000. De Vaus 2002 lister forskellige problemer og foreslår løsninger for denne type undersøgelser.
21. Det følgende afsnit trækker på undersøgelserne refereret i Fishbein & Ajzen 1975, p. 335ff.
22. I den sociologiske litteratur skelnes der sjældent mellem holdninger og adfærdshensigter, dvs. at der sker en umærkelig sammensmeltning af de to begreber og dermed en forplumring af begreberne.
23. Se bl.a. Bourdieu & Wacquant 1996, s. 107 og Bourdieu 1990 p. 65.
24. Afsnittet bygger på Goldthorpe 1966, p. 227-244, Blackburn 1967, p. 48ff. samt Scheuer 1999, p. 130-135.
25. Netop dette var sket. Oplysninger var kommet frem om at GM scorede 3 gange så stor profit på deres produktion som en anden stor engelsk bilproducent, at GM-England overførte halvdelen af deres samlede profit på 13 mill. £ til GM-USA og at en 4-dages uge ville blive gennemført, hvilket betød en forventet gennemsnitlig lønnedgang på 20%.
26. Franz Boas i forordet til *Coming of age in Samoa*. Se Mead 1971.
27. Se bl.a. Holmes 1987 og Freeman 1999, p. 2-3.
28. Til gengæld var publiceringen af *Coming of Age in Samoa* en bestseller af dimensioner, der blev oversat til utallige sprog og brugt som "bibel" af pædagoger, sexologer og unge, som ville gøre op med en traditionsbunden seksualmoral. Et praktisk eksempel på en samfundsmæssig diskurs.
- Blackburn, R. 1967: "The Unequal Society" i Blackburn, R. & Cockburn, A. (eds.): *The Incompatibles: Trade Union militancy and the Society*. Harmondsworth: Penguin.
- Bourdieu, P. 1990: *In other words: Essays toward a reflexive sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. 1996 [1992]: *Refleksiv sociologi – mål og midler*. København: Hans Reitzel.
- Camic, C. 1986: "The matter of habit", i *American Journal of Sociology*, vol.91.
- Camic, C. & Xie, Y. 1994: "The statistical turn in American social science – Columbia University, 1890-1915", i *American Sociological Review*, vol.59, no.5.
- De Vaus, D. 2002: *Analyzing Social Science Data. 50 Key Problems in Data Analysis*. London: Sage.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. 1975: *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An introduction to Theory and Research*. Englewood Cliffs: Addison-Wesley.
- Freeman, D. 1999: *The fateful hoaxing of Margaret Mead: A historical analysis of her Samoan research*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Goldthorpe, J. H. 1966: "Attitudes and behavior of car assembly workers: a deviant case and a theoretical critique", i *The British Journal of Sociology*, vol. 17, no.3.
- Gundelach, P. (red.) 2002: *Danskernes værdier 1981-1999*. København: Reitzels Forlag.
- Hansen, E. J. & Andersen, B. H. 2000: *Et sociologisk værktøj – Introduktion til den kvantitative metode*. København: Reitzels Forlag.
- Hogg, M. A. & Williams, K. D. 2000: "From I to We: Social Identity and the Collective Self", i *Group Dynamics*, vol.4.

Litteratur

- Andersson, B. & Dabrowski, A. 1996: "Sociologiens akademiske, administrative og kommercielle felter 1950-1970" i Hansson, F. & Nielsen, K. A. (red.): *Dansk sociologis historie: et politiseret fag gennem brud og kontinuitet*. København: Forlaget Sociologi.

- Holmes, L. D. 1987: *Quest for the Real Samoa: The Mead/Freeman Controversy & Beyond*. South Hadley, Mass.: Bergin & Garvey Publisher.
- Høyen, M. 2004: *Korrespondanceanalyse*. København: Akademisk Forlag.
- Jones, R. A. 1999: *The development of Durkheim's social realism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazdin, E. A. (Ed.) 2000: *Encyclopedia of psychology*. Washington: American Psychological Association.
- Lundbreg, G. A. 1961 [1947]: *Can science save us?* New York.
- Mead, M. 1971 [1928]: *Coming of age in Samoa*. Harmondsworth: Penguin.
- Ogburn, W. F. 1964: *On Culture and Social Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- Olsen, H. 2000: "Holdninger til handicappede: En surveyundersøgelse af generelle og specifikke holdninger", i *Socialforskningsinstituttet*, nr.14.
- Rahbeck, B. & Bredsdorff, N. 2002: "Tidsdiagnoser – diagnoser i tiden: Bevæger Danmark sig fra det moderne til det postmoderne samfund?", samtale mellem Ole Thyssen og Peter Gundelach i *Synsfeltet*, DR, P1, 28. december.
- Rappard, H. V., Sanders, C. & de Swart, J. H. 1980: "Wilhelm Wundt and the Cognitive Shift", i *Acta Psychologica*, vol.46.
- Scheuer, S. 1999: *Motivation: aktørmotiver i arbejdslivet*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Spearman, C. 1904: "General intelligence", objectively determined and measured", i *American Journal of Psychology*, vol. 15. (Findes elektronisk på: <http://psychclassics.yorku.ca/Spearman>)
- Smelser, N. J. & Baltes, P. B. (Eds.) 2001: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Amsterdam: Elsevier. (Findes elektronisk på: <http://www.sciencedirect.com/science/journals> > Reference Works)
- Svalastoga, K. (red.) 1972: *Sociologisk metodik*. København: Universitetsforlaget.
- Swartz, D. 1997: *Culture & Power: The sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Togeby, L. 2004: *Man har et standpunkt...: Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger*. Magtudredningen. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Wainwright, S. P. & Forbes, A. 2000: "Philosophical problems with social research on health inequalities", i *Health Care Analysis*, vol. 8, no. 3.
- Williams, M. 2003: "The problem of representation: Realism and operationalism in survey research", i *Sociological Research Online*, vol. 8, no. 1. (Findes elektronisk: <http://www.socresonline.org.uk/8/1/williams.html>)
- Yates, F. 1992 [1966]: *The Art of Memory*. London: Pimlico.